

Ewa Kluska-Jaśkowiak
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dzieje starożytnego Rzymu — perspektywa społeczna

[M. BEARD: *SPQR. Historia starożytnego Rzymu*.
Przeł. N. RADOMSKI. Poznań 2016]

Historia starożytnego Rzymu jako jednego z fundamentów kultury europejskiej była wielokrotnie przedmiotem rozległych analiz i badań. Wśród licznych publikacji naukowych dotyczących Imperium Rzymskiego i jego mieszkańców dominują pozycje prezentujące w porządku chronologicznym przemiany ustrojowe i polityczne Rzymu w różnych okresach historycznych¹. Na tym tle monografia autorstwa Mary Beard pt. *SPQR. Historia starożytnego Rzymu*² wyróżnia się zarówno odejściem od tradycyjnego ujęcia chronologicznego, jak i sposobem prowadzenia narracji na temat genezy kształtowania się potęgi Rzymu w oparciu o sytuację społeczną jego mieszkańców.

SPQR. Historia starożytnego Rzymu, podobnie jak poprzednie książki M. Beard traktujące o czasach antycznych³, jest efektem osobistych zainteresowań autorki i jej wieloletnich badań nad przemianami społecznymi w kontekście działań politycznych podejmowanych przez przywódców antycznego świata. Ponadto

¹ Spośród licznych publikacji na temat historii starożytnego Rzymu za najpopularniejsze wśród jej syntetycznych opracowań uznaje się m.in.: F. CONTI: *Historia starożytnego Rzymu*. Tłum. J. NENYCH. Poznań 2011; M. JACZYŃSKA: *Historia starożytnego Rzymu*. Warszawa 1986; A. ZIÓŁKOWSKI: *Historia Rzymu*. Poznań 2004.

² M. BEARD: *SPQR. Historia starożytnego Rzymu*. Przeł. N. RADOMSKI. Poznań 2016.

³ Na polskim rynku wydawniczym, oprócz recenzowanej pozycji, dostępna jest również książka: M. BEARD: *Pompeje: życie rzymskiego miasta*. Przeł. N. RADOMSKI. Poznań 2010. Autorka jest także współtwórczynią dwóch innych pozycji traktujących o kulturze antycznej. Por.: M. BEARD, J. HENDERSON: *Kultura antyczna*. Przeł. G. MUSZYŃSKI. Warszawa 1997; M. BEARD, J. NORTHON, S. PRICE: *Religie Rzymu. Historia*. Tłum. M.J. BARANOWSKI, L. OLSZEWSKI. Oświęcim 2017.

M. Beard już we wstępie (s. 17) podkreśla, że jej książka jest jedynie głosem w dyskusji nad przeszłością rzymskiego imperium i jako taka odbiega od tradycyjnego, linearnego ujęcia jego dziejów. Porządek chronologiczny zastępuje tu ujęcie problemowe, w którym wskazać można jednak wyraźnie cezurę wyznaczającą koniec książkowej narracji. Kres opowieści M. Beard przypada na okres rządów cesarza Karakalli (211—217), a ściślej na rok 212, kiedy to na mocy edyktu tego władcy (*constitutio Antoniniana*) każdy wolny mieszkaniec Imperium Rzymskiego stał się pełnoprawnym obywatelem. Znacznie więcej trudności sprawia określenie cezury wyjściowej, rozpoczynającej książkową narrację. Mogłoby się wydawać, że jest to rok 63 p.n.e., w którym to Ciceron, wykorzystując swój talent krasomówczy, zdemaskował Katylinę, architekta spisku przeciw obieralnym urzędnikom rzymskim i swego osobistego wroga⁴. Wydarzenie, które przeszło do historii pod nazwą spisku Katyliny⁵, jako akt społecznego oporu i nieposłuszeństwa względem władzy, jest jednak dla Autorki zaledwie punktem wyjścia do określenia roli senatu i ludu rzymskiego jako instytucji politycznych z I wieku p.n.e. Zdaniem M. Beard, całe to stulecie jest istotne ze względu na fakt powstania w tym czasie największej liczby źródeł narracyjnych opiewających dzieje starożytnego Rzymu. Autorka wykorzystuje je w książkowej narracji, by przedstawić symboliczne fundamenty kształtujące rzymską państwowość i tożsamość społeczną mieszkańców imperium.

M. Beard, daleka od wszelkich prób oceny i wartościowania decyzji politycznych kolejnych rzymskich przywódców utrwalonych w źródłach, zwraca w swej książce uwagę na mieszkańców Rzymu i w ujęciu dynamicznym przedstawia ich status społeczny, wykształcenie, pracę zawodową oraz instytucje, które tworzyli, by móc uczestniczyć w życiu politycznym swojej ojczyzny⁶. Za najważniejsze organy władzy politycznej w opisywanym okresie historycznym Autorka uznaje senat i lud rzymski, czego wyrazem jest formuła S(enatus) P(opulus) Q(ue) R(omanus) użyta w formie abrewiacji w tytule recenzowanej książki. SPQR jest w tym przypadku określeniem nie tylko utożsamianym z oficjalną nazwą Imperium Rzymskiego, ale przede wszystkim wyrazem równorzędności senatu i ludu rzymskiego w świadomości społecznej jego obywateli⁷.

⁴ Zachowały się cztery mowy Cicerona przeciw Katylinie, tzw. katylinarki, których fragmenty do dziś są jednymi z najbardziej rozpoznawalnych zabytków literatury łacińskiej. Por. M.T. CYCERON: *Mowy*. Przeł. i oprac. S. KOŁODZIEJCZYK, J. MRUKÓWNA, D. TURKOWSKA. Kęty 1998.

⁵ Szczegółowy opis i analiza „wojny” Cicerona z Katyliną została przedstawiona w traktacie autorstwa Salustiusza, spisany na zlecenie samego Cicerona. Por. G. SALUSTIUSZ KRISPUS: *Sprzysiężenie Katyliny i Wojna z Jugurtą*. Przeł. i wstępem opatrzył K. KUMANIECKI. Wrocław 2006.

⁶ Podobne kwestie związane z życiem społecznym mieszkańców Rzymu poruszał T. Łoposzko czy Géza Alföldy. Por. T. ŁOPOSZKO: *Historia społeczna republikańskiego Rzymu*. Warszawa 1987; G. ALFÖLDY: *Historia społeczna starożytnego Rzymu*. Tłum. A. GIERLIŃSKA. Poznań 1991.

⁷ W. LITEWSKI: *Historia źródeł prawa rzymskiego*. Kraków 1989, s. 14.

W dwunastu rozdziałach recenzowanej monografii wiele miejsca poświęcono mitycznym początkom Rzymu. M. Beard nie bez przyczyny umieszcza rozległą analizę mitu założycielskiego tuż po prezentacji konfliktu Cycerona z Katyliną (s. 51—57). Wychodząc od wydarzeń w świątyni Jowisza na wzgórzu kapitolinińskim, miejsca, w którym jeden Rzymianin przedstawił mowę oskarżycielską względem drugiego Rzymianina, Autorka odwołuje się do mitycznej symboliki ugruntowanej w rzymskiej świadomości. W tym miejscu poddaje pod rozwagę wzmianki o istnieniu legendarnej wilczycy, żywicielki porzuconych bliźniąt; informacje na temat patronimiczności nazwy Rzymu utworzonej od imienia Romulusa czy dokonania pierwszego mitycznego króla Rzymian (s. 56—68). Wykazanie tak wielu wątpliwości związanych z legendarnymi początkami państwowości rzymskiej, przy jednoczesnej popularności mitu o Romulusie i Remusie w tradycji rzymskiej, stanowi wyraz silnej potrzeby oparcia państwowości na rozpoznawalnych, choć wyjątkowo dyskusyjnych fundamentach.

Legendarne początki Rzymu utrwalone w I wieku p.n.e. stanowią jedynie zapowiedź kolejnych okresów historycznych, które M. Beard przedstawia na kartach *SPQR*... Analizując sytuację społeczną Rzymu, Autorka zwraca uwagę na kontekst polityczny, który determinował życie codzienne jego mieszkańców. Zgodnie z przemianami ustrojowymi, wydziela w książce okres królewski (nazywany przez Badaczkę — wodzowskim, por. s. 93), czasy republikańskie i okres rządów cesarskich. W ten sposób Autorka wykazuje, jak te ważne z perspektywy historycznej zmiany ustrojowe wpływały na samych zainteresowanych, którzy zamieszkiwali Rzym we wskazanych okresach historycznych. Co ciekawe, M. Beard wiele razy udowadnia w swej książce, że wszelkie przemiany ustrojowe w Rzymie miały ścisły związek ze społeczeństwem. I tak symboliczny początek i koniec okresu wodzowskiego Autorka wiąże z napaścią na kobiety⁸ (s. 112), kresu republiki upatruje w degrenoladzie moralnej rzymskich urzędników (s. 236), zaś za jedną z przyczyn upadku cesarstwa uznaje konsekwencje wprowadzenia w życie wspomnianego już edyktu Karakalli, nadającego obywatelstwo wszystkim wolnym mieszkańcom Imperium Rzymskiego (s. 483). Zdaniem M. Beard, to ostatnie wydarzenie sprawiło, że rzymska historia zatoczyła koło, a sam Karakalla, idąc śladami Romulusa, przeistoczył cudzoziemców w Rzymian, by zapewnić trwałe istnienie swojemu państwu.

Szczególnie ważny z perspektywy badawczej jest proces państwowotwórczy przedstawiony w recenzowanej pozycji. Na przykładzie losów antycznego Rzymu, M. Beard prezentuje jego złożoność, wykazując nieocenioną rolę czynnika spo-

⁸ Mowa tu o porwaniu Sabineek celem zdobycia żon dla pierwszych Rzymian i gwałcie na Lukrecji, żonie Lucjusza Tarkwiniusza Kollatyna, dokonanych przez Sekstusa Tarkwiniusza, jednego z królewskich synów. Zdarzenia te są znane przede wszystkim w ujęciu Liwiusza, który przedstawił je w pierwszej księdze *Ab Urbe condita*. Por. T. LIWIUSZ: *Dzieje Rzymu od założenia miasta*. Ks. I—V. Przeł. A. KOŚCIÓŁEK. Wstęp J. WOLSKI. Oprac. M. BROŻEK. Wrocław 1968.

łecznego jako inicjatora wszelkich zmian. Ujęcie problemowe, zastosowane przez Autorkę książki, sprawia, że *SPQR...* stanowi istotny głos w dyskusji nad zagadnieniami z zakresu genezy rzymskiej państwowości i powoduje, że praca ta może być wykorzystywana jako materiał porównawczy do badań nad ewolucją pojęcia państwa na przestrzeni epok.

Autorka w trakcie konstruowania opowieści o dziejach antycznego Rzymu czyni wyraźne aluzje do treści swej poprzedniej książki⁹. Odwołuje się do wzmianek dotyczących odkrytej w Pompejach rzymskiej architektury mieszkalnej, zawartości dołów kloacalnych mieszkańców Herkulanum czy pompejańskich malowideł ściennych prezentujących status kupców i robotników w rzymskiej strukturze społecznej (s. 295—296, 408, 416—417). Za sprawą tych odniesień M. Beard tworzy przestrzeń intertekstualną dla czytelników chcących pogłębić swoją wiedzę na temat życia politycznego i społecznego starożytnych Rzymian.

Warto zwrócić uwagę na bogaty materiał źródłowy, z którego Autorka skorzystała, by móc zrekonstruować najważniejsze epizody z dziejów Rzymu. Liczne fragmenty źródeł narracyjnych, m.in. autorstwa Liwiusza, Katullusa, Salustiusza, Polibiusza czy Swetoniusza, które M. Beard cytuje lub parafrazuje na kartach książki, to nie jedyne świadectwa z epoki wykorzystywane przez Autorkę. Równie wartościowe są dla niej monety rzymskie, inskrypcje, malowidła ścienne, elementy rzymskiej architektury i sztuki, a także odkryte przez archeologów artefakty, za pomocą których Badaczka odtwarza sceny z życia codziennego starożytnych Rzymian. Co ciekawe, przywołane w *SPQR...* źródła z epoki posłużyły przede wszystkim do przedstawienia zależności między życiem politycznym a codzienną egzystencją naszych rzymskich przodków. Ukazanie dziejów rzymskich przez pryzmat skomplikowanych relacji społeczno-kulturowych czyni z *SPQR...* pozycję wyróżniającą się na tle wszystkich dotychczasowych publikacji o losach Rzymu i jego mieszkańców.

Omawiana książka M. Beard to ważny głos w dyskusji na temat ewolucji rzymskiej państwowości. Z kolei oryginalne ujęcie problemu i wykorzystanie perspektywy społecznej do opisu przemian politycznych pozwalają czytelnikowi dostrzec zależność między państwem a jego mieszkańcami, otwierając pole do dalszych badań nad udziałem społeczeństw w procesach państwowotwórczych i utrwalaniu pozycji państwa w świadomości społecznej jego obywateli.

⁹ M. BEARD: *Pompeje...*

Bibliografia

- ALFÖLDY G.: *Historia społeczna starożytnego Rzymu*. Tłum. A. GIERLIŃSKA. Poznań 1991.
- BEARD M.: *Pompeje: życie rzymskiego miasta*. Przeł. N. RADOMSKI. Poznań 2010.
- BEARD M., HENDERSON J.: *Kultura antyczna*. Przeł. G. MUSZYŃSKI. Warszawa 1997.
- BEARD M., NORTHON J., PRICE S.: *Religie Rzymu. Historia*. Tłum. M.J. BARANOWSKI, L. OLSZEWSKI. Oświęcim 2017.
- CONTI F.: *Historia starożytnego Rzymu*. Tłum. J. NENY CZ. Poznań 2011.
- JACZYŃSKA M.: *Historia starożytnego Rzymu*. Warszawa 1986.
- LITEWSKI W.: *Historia źródeł prawa rzymskiego*. Kraków 1989.
- ŁOPOZKO T.: *Historia społeczna republikańskiego Rzymu*. Warszawa 1987.
- ZIÓŁKOWSKI A.: *Historia Rzymu*. Poznań 2004.